

ENCICLOPEDISMUL LUI B.P. HASDEU ȘI SPECIALIZAREA CONTEMPORANĂ

*Maria PILCHIN,
Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu”*

Rezumat: Termenul „enciclopedism” reflectă, cronologic, mișcarea filosofică din secolul al XVIII-lea, dar și erudiția multilaterală a cunoașterii umane din toate timpurile. În contextul evoluției tiparului și al acumulării patrimoniului științific, enciclopedismul a avut un rol fundamental în progresul civilizației cărții, contribuind la crearea bibliotecilor, muzeelor și a dicționarilor care au organizat și sistematizat epistemologic universul ideilor. În contrast cu specializarea, enciclopedismul promovează o interpretare generalizantă a procesului sapiențial. Aceste două concepte nu sunt antagonice, ci se completează reciproc. Articolul explorează, ca pe un studiu de caz, activitatea enciclopedică a lui B.P. Hasdeu, evidențiind faptul că pentru acesta, enciclopedismul nu era un concept inoperant, ci o necesitate de organizare și sistematizare a cunoașterii, destinate atât elitelor, cât și publicului larg. În epoca informației și a economiei atenției, ideile enciclopediste rămân relevante, promovând colaborarea și dezvoltarea unui cadru de formare globală și continuă. Articolul subliniază că, deși nu mai este în vogă paradigma enciclopedistului universal, spiritul enciclopedist al lui Hasdeu poate inspira adaptări ale acestui concept sub înrăurirea provocărilor actuale: criza cunoașterii, analfabetismul, atitudinile antiintelectualiste etc.

Cuvinte-cheie: enciclopedism, specializare, B.P. Hasdeu, cunoaștere tradițională, expertiza, ignoranța.

Abstract: The term “encyclopediaism” reflects, chronologically, the 18th-century philosophical movement, as well as the multilateral scholarship of human knowledge throughout history. In the context of the evolution of printing and the accumulation of scientific heritage, encyclopediaism played a fundamental role in the progress of the book civilization, contributing to the creation of libraries, museums, and dictionaries that organized and systematized the epistemological universe of ideas. In contrast to specialization, encyclopediaism promotes a generalizing approach to the process of wisdom. These two concepts are not antagonistic but rather complement each other. The article explores, as a case study, the encyclopedic activity of B.P. Hasdeu, highlighting that for him, encyclopediaism was not an inoperative concept, but a necessity for organizing and systematizing knowledge, aimed at both elites and the general public. In the information age and the attention economy, encyclopedic ideas remain relevant, promoting collaboration and the development of a framework for global and continuous education. The article emphasizes that, although the paradigm of the universal encyclopediaist is no longer in vogue, Hasdeu’s encyclopedic spirit can inspire adaptations of

this concept in the context of current challenges such as the crisis of knowledge, illiteracy, anti-intellectual attitudes, etc.

Keywords: encyclopedism, specialization, B.P. Hasdeu, traditional knowledge, expertise, ignorance.

Introducere

Enciclopedismul, ca poziție intelectuală și abordare a lumii, este centrat pe un vast domeniu de informații, în scopul de a obține o înțelegere generală și cuprinzătoare a universului cognitiv. În trecut, acest ideal a fost formulat de filosofia iluministă, când marii învățați și gânditori căutau să organizeze și să structureze cunoștințele într-un sistem universal accesibil tuturor în uzul și folosul tuturor.

Într-o lume supraspecializată, este actual să vorbim despre antinomia expertizei umane: specializarea și enciclopedismul. În spațiul românesc, sunt câteva nume care pot face parte dintr-un corpus de enciclopediști ai cunoașterii: Dimitrie Cantemir, Titu Maiorescu, Mihai Eminescu, Nicolae Iorga, Mircea Eliade, Henri Coandă ș.a. Fără B.P. Hasdeu nu poate exista această posibilă listă. Totodată, celor care insistă pe o delimitare strictă între știința enciclopedică și specializare le scapă ideea că și o enciclopedie este creată de către mai mulți specialiști din diferite arii profesionale. Astfel, astăzi, enciclopedismul ține de o imagine de ansamblu, de o sinteză inter- și transdisciplinară a cunoașterii.

O scurtă incursiune terminologică

Sensul lexemului *encyclopædism* din dicționarul explicativ al limbii române face trimitere, în primul rând, la enciclopediștii francezi din secolul XVIII (mișcare filosofică și pedagogică sub conducerea lui Denis Diderot și Jean d'Alembert) și, ca sens secund, se referă la „erudiția vastă, multilaterală” [1] a subiectului uman. După apariția tiparului, nevoia și posibilitatea unor studii enciclopedice s-a impus într-un mod impregios și firesc. Și ceea ce ne scapă astăzi nouă, contemporanilor, este faptul că pe lângă cunoașterea totală, enciclopediștii au avut drept scop progresul științific și tehnologic, transformarea civilizațională și seculară a societății care parvenea dintr-un deziderat *encyclopedic*, adică idealul unui domeniu atotcuprinzător [7].

Constantin Manolache și Didina Țăruș, într-un articol din revista *Akados*, semnalează faptul că „termenii «enciclopedie», «enciclopedism» se află în circuit pe parcursul mai multor secole.

În general, activitatea enciclopedică s-a manifestat pe trei mari direcții: crearea bibliotecilor prin acumularea și păstrarea scrierilor pentru savanți, dar și pentru marele public; crearea muzeelor și a colecțiilor de artă, restaurarea lor și expunerea în atenția publicului; editarea dicționarilor și enciclopediilor, care prezintă universul cunoștințelor sub formă de articole succinte, elaborate de către experți și maeștri din cadrul disciplinelor cunoașterii și artelor” [5, p. 122]. Constatăm faptul că existența unei instituții bibliotecare și astăzi este sub semnul enciclopedismului și al cunoașterii generale, chiar dacă există voci care insistă pe o centrare pe cererea curentă venită dinspre utilizator, acele solicitări care nu se pliază neapărat pe această viziune a cunoștințelor totale.

Cercetătorii propun o definiție pentru produsul activității enciclopediștilor: „Enciclopedia reprezintă o lucrare științifică sau științifico-populară ce conține informații/cunoștințe din toate ramurile științei și artei, ale activității practice (enciclopedie universală) sau numai dintr-un anumit domeniu (enciclopedie de ramură, tematică). Ea clasifică ramurile cunoașterii propunând o ierarhie a cunoștințelor, de la general la particular. Cum nu poate fi prezentat absolut totul, sunt selectate, din fiecare știință, elementele esențiale privind conceptele, instrumentarul, adevărurile stabilite prin controverse” [5, p. 122]. Cuvintele-cheie care ne preocupă în argumentația de mai jos sunt *general* și *particular*, din moment ce enciclopedismul e generalizant, specializarea particularizează tematic, metodologic, domenal etc.

Enciclopedismul lui Bogdan Petriceicu Hasdeu în viziunea lui Mircea Eliade

Un rol important în receptarea lui Hasdeu îi revine lui Mircea Eliade, un alt encicloped român, deoarece „Hasdeu a fost cunoscut de marea masă de cititori între anii 1925-1940, în primul rând, datorită strădaniilor lui Mircea Eliade, care a dăruit culturii românești 30 de articole și studii, cinci conferințe și monumentală ediție din 1937” [4, p. XVII]. Așadar, istoricul literar Mircea Handoca relevă un fapt cert: „Contribuția majoră a lui Mircea Eliade la reintegrarea operei lui Hasdeu în patrimoniul spiritualității românești este, indubitabil, ediția în două volume *Scrieri literare, morale și politice*, apărută sub îngrijirea sa la sfârșitul lui mai 1937” [4, p. XIX]. Într-adevăr, era vorba de restituirea unui enciclopedist – „Hasdeu, românul cel mai învățat al secolului XIX” [2, p. 94]. Și

această dimensiune doctă se datora, în primul rând, unui fel de „aplecare a lui Hasdeu pentru faptul total, colectiv, anonim, originar – o întreagă concepție istorică” [2, p. 103].

În cazul lui B.P. Hasdeu, vorbim astăzi despre enciclopedia și universalism ca mecanisme de prezentare a unei panorame generale a cunoașterii umane. Erudiția sa științifică și politică, cultura sa solidă și preocuparea manifestă pentru o știință totală, calitatea de cel mai mare poliglot român al epocii sale, variatele sale preocupări, cunoștințele lui cuprinzătoare de proporții enciclopedice, orizontul vast de aptitudini cognitive în domeniul istoriei (românilor, dar și al limbii române), dreptului, filologiei (etimologie, gramatică comparată: indoeuropenistica sub înrăuirea neogramaticii germane), folcloristicii, pedagogiei (profesor școlar și universitar), științei bibliotecii (bibliotecar, bibliograf), ziaristicii, literaturii (poezie, proză, dramaturgie, critică și istorie literară) configurează ansamblul multilateral al preocupărilor acestui savant.

Cei care vor veni după el îl vor percepe diferit, în funcție de asumptii și utilități ideatice. Spre exemplu, „construcția monumentală a *Istoriei critice* a speriat îndeosebi pe savanții generațiilor imediat următoare lui Hasdeu” [2, p. 94]. Însă, nimeni nu va contesta faptul că el este autorul unor opere care au devenit o bornă a istoriei gândirii românești și un pilon rezistent al unei paradigme moderne în cultura și știința culturii noastre. *Istoria critică a românilor* (în 2 volume, 1873-1875), *Etymologicum Magnum Romaniae* (în 4 volume: 1886, 1887, 1893, 1898), *Cuvente den bătrâni* (în 3 volume: 1878, 1879, 1881) sunt operele care îl consacră și îl readuc mereu în actualitate, *Etymologicum...* reprezentând, cu siguranță, manifestarea științei dicționarilor din spațiul nostru prin paradigma enciclopedismului.

Biografia sa îl anunță membru al mai multor foruri științifice precum: Academia Română (1877), Academia Imperială de Științe din Sankt-Petersburg (1883), Societatea Academică din Sofia, Belgrad, New York (1895) etc. Parcursul său creator relevă un spirit universal configurat de amplitudinea intereselor și abilitățile sale. Amplele lui competențe cognitive și performanțele sale analitice denotă, în cazul lui, un vast enciclopedism exemplar, demonstrat în activitatea sa cărturărească de sorginte europeană, dovedind „că-și poate asimila toate metodele de investigație a spiritului european, de la filologie și numismatică, până la economia politică și istoria dreptului” [2, p. 94].

În sensul unui patriotism intelectual, B.P. Hasdeu a fost, în primul rând, românul care sprijinea *direcțiunea națională*, apoi europeanul, fiind împotriva cosmopolitismului fără rădăcină. B.P. Hasdeu, consideră Mircea Eliade, ține de „tradiția enciclopedică” [2, p. 59] a culturii române. Specificul acestei tradiții se referă la preocupările variate și contradictorii, de cercetarea multilaterală și dorința de a arde etapele culturii române orientate spre orizonturi mondiale. Mircea Eliade vine chiar cu o explicație în diacronie: „Enciclopedismul a fost, poate, un destin al întregului secol XIX românesc; când trebuia să se creeze un Stat și să se adauge o cultură celorlalte culturi «surori» din Europa. Câțiva oameni trebuiau să facă atunci *tot* și să facă *repede*” [2, p. 59], asumându-și chiar și *curajul erorii* în demersul erudit al cunoașterii.

Din perspectiva unui activism societal, Mircea Eliade evidențiază „imensul său câmp ideologic” [2, p. 94], unde încăpea poziția anticarlistă și francofilia, care, în timp, se va reconfigura, în funcție de conjunctura politică a țării. Eliade repera în predecesorul său „o robustă personalitate în care contrariile se pot întregi. Hasdeu, despotul, lupta pentru libertatea și demnitatea individuală; el, prințul, lupta contra aristocraților și pentru opincă; el, omul cel mai universal al vremii sale, lupta pentru cel mai intransigent românism” [2, p. 94]. Această minte ilustră „destăinuiește păreri revoluționare despre scopul și justificarea științei” [2, p. 94]. O observație de luat în seamă este faptul că toți acei care participă la tradiția enciclopedică a secolului al XIX-lea „au făcut politică și mai ales gazetărie politică” [2, p. 62].

Referindu-se la Hasdeu, gazetarul politic, Eliade precizează faptul că „nu făcea gazetărie numai cu talent, ci cu o vastă informație istorică, economică, juridică și nu scăpăra numai de inteligență, ci avea curaj, «nependență» și sinceritate” [2, p. 81]. Mereu în opoziția *boierilor* și *junimiștilor*, Hasdeu era un spirit critic, dar și dialogal, judecând „faptele cu o uluitoare obiectivitate” [2, p. 92]. El „întotdeauna rezumă, clarifică, definește” [2, p. 92]; „numai Eminescu mai avea, alături de Hasdeu, asemenea serioase preocupări în ziaristică de a căuta rădăcinile istorice ale evenimentelor, de a le preciza semnificațiile, de a le ghici urmările” [2, pp. 92-93].

Reperăm la B.P. Hasdeu o influență cronologică a timpului său: e vorba de „pasiunea lui romantică pentru sinteză, pentru cunoașterea totală a realității” [2, p. 64]. Tot romantismul îi va conferi un soi de inspirație specifică epocii. Astfel se explică felul în care „era

copleșit de o intuiție magică a Lumii și a istoriei ” [2, p. 65]. E „o intuiție globală” [2, p. 70] de „geniu universal” [2, p. 73]. Eliade preciza: „Geniu de o înspăimântătoare vastitate, Hasdeu și-a cheltuit puterile sale creatoare cu o nepăsare pe care numai un prinț, un romantic și un erou ca el și-o putea îngădui. Din tot ce ar fi putut crea, au rămas multe șantieri, și foarte puține monumente. Dar planurile acestor șantieri sunt suficiente să acorde semnificație istorică unei întregi epoci” [2, p. 104]. „Geniu universal și mare scriitor – Hasdeu a avut destinul geniilor: singurătatea, durerea, uitarea” [2, p. 106], adăuga Eliade.

În conferința sa „30 de ani de la moartea lui Hasdeu” (17 septembrie 1937), Mircae Eliade propune o sinteză recuperatorie și revalorificantă a savantului B.P. Hasdeu: „Mintea lui uriașă a străbătut toată întinderea cunoașterii omenești. Într-un secol bântuit de pozitivism și searbădă specialitate – Hasdeu a avut destul geniu și destulă putere de muncă pentru a nu se mulțumi să rămână numai un literat sau un istoric, un filolog sau un folclorist. El a vrut să cunoască totul și să cunoască bine” [2, p. 107].

În epoca specializărilor bine delimitate și a reducerii insistente a enciclopedismului cunoașterii în sfera educațională și culturală, a reveni la un învățat precum era B.P. Hasdeu înseamnă, fie a fi anacronic, fie a gândi teleologic și a intui viitoarele preocupări ale omenirii. Există o minte capabilă și cu voință să îl recupereze? Hasdeu rămâne a fi „singura minte universală a secolul al XIX-lea. Uitarea în care a căzut opera lui se datorește poate și acestei amănunțite întinderi. Hasdeu știa foarte multe lucruri – și cel care voiește să-i cunoască opera, trebuie să fie el însuși un enciclopedist” [2, pp. 107-108]. Mai avem enciclopediști astăzi, în epoca specialiștilor?

Enciclopedism și specializare în prezent

Enciclopedismul nu rămâne a fi anacronic. Aplicarea lui ține însă de alte finalități: „Motivele ce au justificat aventura enciclopediștilor în secolul al XVIII-lea sunt pertinente și astăzi. Dar și o serie de alte argumente, cum ar fi explozia, multiplicarea cunoștințelor, declinul culturii generale în favoarea cunoștințelor specializate și haosul ce domină ciber spațiul vin în sprijinul asigurării continuității în valorificarea ideilor enciclopediste. În cercetarea enciclopedică actuală, se prefigurează probleme științifice axate pe delimitarea bazei conceptuale a științei enciclopedice și pe interferențele cu alte

științe; pe dezvoltări în domeniul ordinii enciclopedice (metode de clasificare a științelor, sistemul referințelor între termenii corelați etc.); pe aspecte structurale în elaborarea lucrărilor cu caracter enciclopedic (universale, tematice)” [5, p. 125].

Horia C. Matei, enciclopedistul, într-un interviu din „Ziarul financiar” conturează limitele unei crize de durată în acest sens: „Mă văd nevoit să reiau o afirmație mai veche. Tristă. Cultura noastră, din multiple cauze, nu a avut niciodată vocația enciclopedisticii. Elitele politice și culturale din ultimele două secole nu au arătat disponibilitatea de a vibra la asemenea proiecte de anvergură și durată, dar și de largă accesibilitate și efect educativ. Apoi, insuficiența necesarelor cărămizi preexistente – monografii, sinteze, tratate, bibliografii, dublată de absența unor case de editură de profil până la Al Doilea Război Mondial, ulterior reticența manifestată de regimul comunist față de acest gen. După 1989, deplina libertate ideologică nu a fost însoțită și de un efort organizatoric și financiar pentru realizarea unor proiecte mari” [9].

Cei care refuză abordarea enciclopedică a cunoașterii populează o lume configurată de Wikipedia, a cărei îmbunătățire s-ar putea produce prin proiecte de anvergură. „În acest context, pe lângă misiunea de cercetare, știința enciclopedică, integrativă și multidisciplinară, dar cu o identitate neconfirmată pe deplin, are un rol social de mare importanță. Produsele ei, enciclopediile și dicționarele enciclopedice, rămân a fi mijloace unice, care, în urma eforturilor de selectare, sinteză și simplificare, asigură accesul publicului larg la cunoașterea specializată” [5, p. 125].

Astăzi, în circumstanțele orientării spre specializare, acest ideal al enciclopedismului pare mai puțin viabil. Specializarea profundă a devenit normă. În știință, tehnologie, medicină, inginerie și multe alte domenii, volumul de cunoștințe a crescut atât de mult, încât devine aproape imposibil pentru un individ să fie expert într-o gamă largă de subiecte. Specializarea este acum esențială pentru a atinge performanțe înalt calificate, iar expertiza într-un domeniu restrâns este mult mai valorificată decât o cunoaștere generală.

Cu toate acestea, chiar și în siajul specializării, există o tendință de integrare a cunoștințelor și de colaborare interdisciplinară, ceea ce face ca un anumit tip de enciclopedism să rămână relevant. În acest sens, un specialist în domeniul său poate să fie parte dintr-o echipă mai largă în care fiecare expert aduce aportul său într-un sistem global de cunoaștere. Aceste echipe și apropieri

interdisciplinare permit, într-un fel, o reîntoarcere parțială la idealul enciclopedismului, dar într-o formă adaptată la nevoile și complexitatea actuală. Astfel, în loc de un enciclopedism generalist, astăzi reperăm mai degrabă un enciclopedism de colaborare, în care fiecare persoană își adâncește expertiza într-un domeniu, dar contribuie la o viziune mai largă prin interacțiunea cu alți specialiști din diverse arii.

În prezent, Ministerul Educației și Cercetării din Republica Moldova insistă pe termenul de „specializare inteligentă” (engl.: *smart specialization*), care presupune „identificarea nișelor de specializare inteligentă a Republicii Moldova pentru promovarea cercetării bazate pe excelență în domenii strategice, cu relevanță și impact asupra economiei și a societății” [8]. Este vorba de un număr limitat de priorități în domeniul economiei și de investiții bazate pe cercetare și cunoaștere. Raportul știință-business relevă capacități inovatoare scăzute în Republica Moldova. Sub aspect curricular, nu este exclus enciclopedismul sau *polimatia* – acea „cunoaștere care cuprinde cunoștințe din mai multe domenii, o însumare a tuturor cunoștințelor acumulate. Transdisciplinaritatea nu presupune o incursiune pe orizontală în informațiile provenite din toate disciplinele, ci caută punțile de legătură între discipline, care fac posibilă urcarea pe verticală spre unitatea cunoașterii realității” [3, p. 245].

Tom Nichols, în cartea sa *Sfârșitul competenței: discreditarea experților și campania împotriva cunoașterii tradiționale*, semnalează disprețul din societățile recente față de intelectuali și atotștiutori, fiind invocată inutilitatea lor. Această desconsiderare nu se limitează însă doar la persoanele docte în sensul clasic și la cunoașterea tradițională. Atitudinile antiintelectuale fac ca ignoranța să fie la modă, iar cunoașterea specializată să nu fie la mare căutare, ea fiind exclusivă și cu accente făcute mereu pe gândirea critică. De aici derapajele: falsele universități care oferă diplome cu valoare îndoielnică, tineri infantilizați care nu au abilitatea de a se confrunța cu eșecul, studenți care caută experiențe plăcute oferite de valeți intelectuali și nu programe universitare predate de profesori cu renume [6, pp. 10-152].

Lipsa de respect se îndreaptă spre specialiști și experți, așa încât „trăim într-o lume postindustrială orientată spre informație, în care toți cetățenii se cred experți în orice” [6, p. 19], acuzându-i pe specialiști că sunt prea eliști. Riscul este „scăderea vertiginoasă a

ratei alfabetizării” [6, p. 241], existența unor comunități mai puțin capabile, răspândirea populismului politic, a crizelor ideologice și a fanatismului.

Concluzii

Sensul termenului „enciclopedia” se referă atât la mișcarea filosofică și pedagogică din secolul al XVIII-lea, cât și la erudiția vastă și multilaterală din toate timpurile. După apariția tiparului, enciclopedia a avut un rol esențial în progresul științific și tehnologic, ceea ce este adesea dat uitării în prezent. Activitatea enciclopedică a rezultat în crearea bibliotecilor, muzeelor și colecțiilor de patrimoniu cultural și științific, dar și în editarea dicționarelor și enciclopediilor, care organizau și clasificau cunoștințele, asigurând o infrastructură a cunoașterii. Or, enciclopedia iese în evidență prin sistematizarea generalizantă a epistemologiei umane, în contrast cu specializarea, care este centrată pe detalii și domenii specifice. Însă aceste două concepte nu se exclud; ele coexistă complementar, precum ideea de general și particular.

Conchidem faptul că, în cazul lui B.P. Hasdeu, a acestui savant ilustru, nu era vorba de un enciclopedia steril și inoperant de care se fuge astăzi tot mai mult. Era vorba de necesitatea arderii unor etape și a consolidării unui cadru general în care să se creeze condiții pentru o știință națională funcțională. Era nevoia stringentă de a ordona și sistematiza cunoașterea și informația din variatele sfere cognitive și de a o coborî dinspre elite înspre popor, amator și el de cunoaștere (astfel, reperăm acțiuni de popularizare a științei în spațiul nostru în acea epocă). Treptat, pe lângă enciclopediile generale, vor apărea și cele domeniile. Iar forța talentului și elasticitatea spiritului lui Hasdeu vor fi niște catalizatoare excelente pentru aceste procese determinate de ideile sale înaintate. Cele 30 de articole și studii, cele cinci conferințe ale lui Mircea Eliade și monumentală ediție din 1937, îngrijită tot de Mircea Eliade, sunt o probă certă în acest sens.

Astăzi, savantul B.P. Hasdeu constituie un tip reprezentativ al omului enciclopedist, chiar dacă ni se cere cu insistență promovarea omului specializat, a specialistului care pune pe enciclopedia într-un con de umbră. Titanismul creatorului de geniu nu mai este o paradigmă în vogă. Dar eficiența, eficacitatea și procesele rezultative, care ni se cer în prezent, presupun competențe titanice și un spirit rezilient la această multitudine de provocări.

Enciclopedismul nu este învechit, aplicarea sa a evoluat pentru a răspunde nevoilor contemporane. În pofda specializării tot mai aprofundate domenial, ideile enciclopediste rămân relevante, având ca scop nu doar acumularea cunoștințelor, ci și progresul științific și tehnologic. În epoca informației și a economiei atenției, enciclopedismul se manifestă prin colaborarea inter- și transdisciplinară, în care specialiști din domenii diverse contribuie la o viziune globală asupra cunoașterii și praxisului. Totuși, într-un univers informațional incomensurabil marcat de tendințe de ignorare a expertizei, există riscul de a subestima importanța unei cunoașteri aprofundate și critice. Deși enciclopedismul poate părea mai puțin practic în era specializării, el joacă un rol social semnificativ, asigurând accesul larg la cunoștințe și promovând integrarea acestora într-o formă coerentă și comprehensibilă pentru publicul larg.

Referințe bibliografice

1. DEXonline. Disponibil: <https://dexonline.ro/definitie/enciclopedism/definitii> [accesat 13.01.2025].
2. ELIADE, Mircea. *Despre Eminescu și Hasdeu*. Iași: Junimea, 1987.
3. Ghid de implementare a curriculumului pentru învățământul primar. Online. Disponibil: https://mecc.gov.md/sites/default/files/ghid_curriculum_primare_rom_5.pdf [accesat 01.02.2025].
4. HANDOCA, Mircea. Cuvânt înainte. In: Mircea ELIADE. *Despre Eminescu și Hasdeu*. Iași: Junimea, 1987.
5. MANOLACHE, Constantin și Didina ȚĂRUȘ. Știința enciclopedică, domeniu al cercetării academice. *Akados*. Online. 2011, nr. 1(20), pp. 122-125. ISSN 2587-3687. Disponibil: <http://www.akados.asm.md/files/Stiinta%20enciclopedica%20domeniu%20al%20cercetarii.pdf> [accesat 12.01.2025].
6. NICHOLS, Tom. *Sfârșitul competenței: discreditarea experților și campania împotriva cunoașterii tradiționale*. Iași: Polirom, 2019. ISBN 978-973-46-7624-8.
7. REITZ, Joan. M. *Online Dictionary for Library and Information Science*. Disponibil: https://odlis.abc-clio.com/odlis_e.html [accesat 22.03.2025].
8. *Specializarea inteligentă în condițiile Republicii Moldova*. Online. Disponibil: <https://mecc.gov.md/ro/content/specializarea-inteligenta-conditiile-republicii-moldova-0> [accesat 07.02.2025].
9. ȚURLEA, Selian. Despre enciclopedismul românesc. *Ziarul Financiar*. Online. Disponibil: <https://www.zf.ro/ziarul-de-duminica/horia-c-matei-despre-enciclopedismul-romanesc-de-stelian-turlea-11740996> [accesat 12.01.2025].